

Kwaakbrug Oegstgeest

Sinds 1438

Bouwhistorisch onderzoek

Voorwoord

Dit rapport bevat de neerslag van een bouwhistorisch onderzoek naar de Kwaakbrug te Oegstgeest. Het rapport is opgesteld na overleg met de voorzitters van de Monumentencommissie van de gemeente Oegstgeest en de Vereniging Oud Oegstgeest. Het kan een rol spelen bij plaatsing op de gemeentelijke monumentenlijst van de in eerste aanleg 15^e-eeuwse Kwaakbrug, waarvan de huidige verschijningsvorm dateert uit de 18^e eeuw.

De aanleiding voor dit onderzoek is driedig.

In de eerste plaats is verontrusting ontstaan over de manier waarop twee nabij de Kwaakbrug gelegen 18^e-eeuwse bruggen zijn vervangen door fantasieloze moderne exemplaren. De kostelijke 18^e-eeuwse vleugelmuren van de Poelgeesterbrug en de Vissersbrug gingen rücksichtslos op de shovel en naar de puinverwerking. Dit behoort niet ook met de Kwaakbrug te gebeuren. Plaatsing op de monumentenlijst is daarom opportuun.

In de tweede plaats heeft de gemeente Oegstgeest in december 2010 besloten de brug wegens bouwvalligheid af te sluiten voor gemotoriseerd verkeer. Al langer was duidelijk dat de brug hoog nodig aan onderhoud toe is. Redelijkerwijs mag worden aangenomen dat dit onderhoud nu zal worden voorbereid en uitgevoerd. Om daarbij het karakter van de brug te behouden, kan plaatsing op de monumentenlijst een goed middel zijn.

In de derde en zeker niet laatste plaats hebben omwonenden van de brug de gemeente kort geleden per mail verzocht de brug op de monumentenlijst te plaatsen.

Het onderzoeksrapport bied ik hierbij aan. Naar mijn oordeel leiden de conclusies ertoe de Kwaakbrug te scharen onder de gemeentelijke monumenten. Het is nog het enige grotendeels 18^e-eeuwse bouwwerk in Oegstgeest. Daarnaast vormt de brug een uniek ensemble met de neogotische kapel van kasteel Oud-Poelgeest, een rijksmonument. De Kwaakbrug is bovendien thans de oudste brug over de Haarlemmertrekvaart.

Oegstgeest, 11 januari 2011

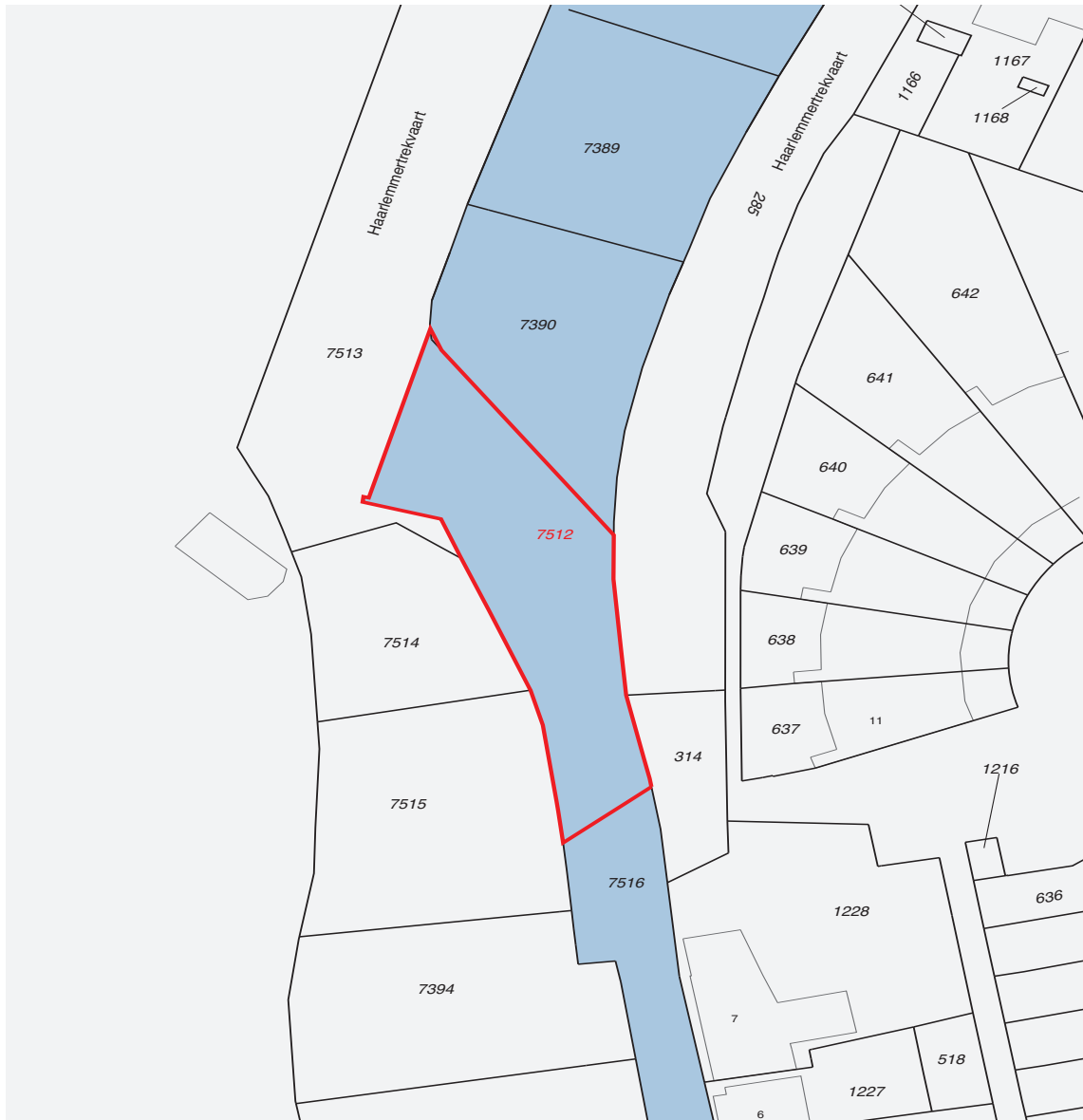
Drs F.H. Lugt

Bouwhistorisch onderzoek

Onderwerp van dit bouwhistorisch onderzoek is de Kwaakbrug te Oegstgeest. De brug ligt over de Haarlemmertrekvaart en verbindt zo, via een weg die eveneens Haarlemmertrekvaart heet, de Kwaaklaan en de Broekweg. De kaartcoördinaten zijn 52°10'45" noorderbreedte en 4°29'15" oosterlengte. Kadastrale aanduiding: OEGSTGEEST C 7512.

De eigendom van de brug ligt sinds 22 februari 2008 bij de gemeente Oegstgeest.¹

De BV Transportnet Zuid-Holland heeft een zakelijk recht met betrekking tot elektriciteitskabels. Tolhuysch B.V. heeft een opstalrecht met betrekking tot nutsvoorzieningen.

Kadastrale kaart naar de toestand van 16 december 2010. De Kwaakbrug is in rood aangegeven.

De Kwakel

Item consenteert die van oestgeest een quakelbrugge over die maern ende is gesciet anno xxxviii opten xv^{den} dach in novembri. Met deze woorden keurden Hoogheemraden van Rijnland op 15 november 1438 goed dat de Oegstgeestenaren een kwakelbrug over de Mare zouden bouwen.² Dat gebeurde in het verlengde van de Kwaaklaan over het toenmalige riviertje de Mare, als opvolger van het veer dat er sinds onheugelijke tijden was geweest.³ Via die brug konden de eindeloze hooilanden van het Oegstgeesterbroek worden bereikt. Na het ontstaan van de polders heette dit gebied de Broekpolder, en tegenwoordig heet het gedeelte ten oosten van de spoorlijn de Merenwijk en het Oegstgeester deel Poelgeest.

De brug van 1438 was dus een kwakelbrug of kwakel, een hoge brug met trapjes aan weerszijden waar hoge boten moeiteloos onderdoor konden. Om deze reden werd de brug eenvoudig 'de kwakel' genoemd, en heette het wijkje aan de oostzijde van de brug de Kwaak. Op onderstaand kaartje is dat te zien. Na de aanleg van de brug zal het veer er trouwens ook wel zijn gebleven, ten behoeve van de hooiwagens die de oogst het dorp binnen brachten.

De Kwaakbrug

In 1657 werd de Mare vergraven tot de Haarlemmertrekvaart. Langs de gehele lengte werd een trekweg of jaagpad aangelegd ten behoeve van de jaagpaarden die de trekschuiten zouden voorttrekken. Afhankelijk van de omstandigheden lag dit jaagpad nu eens aan deze, dan weer aan gene zijde van de trekvaart. Bij wisseling van zijde werd gebruik gemaakt van een brug. De lijn werd losgekoppeld, jager en paard gingen over de brug en de trekschuit er onderdoor, en aan de andere kant van de brug werd de lijn weer aangekoppeld.

Om jaagtechnische redenen moest de bestaande kwakel worden vervangen door een iets zuidelijker gelegen brug, die eveneens in 1657 werd aangelegd. In de overeenkomst die daartoe werd gesloten tussen de besturen van Leiden, Haarlem en Oegstgeest werd bepaald dat de nieuwe brug 50 roeden, dat is bijna 200 meter, ten zuiden van de oude kwakel zou worden aangelegd op de plaats waar de Kwaakbrug nu nog ligt.⁴ Aan de hand van onderstaand kaartje werd de plaats precies vastgesteld. Het eind van de Broekweg, dat aansloot op de oude kwakel en de Kwaaklaan, werd zo een zijweg van de rest van de Broekweg en draagt nu de naam Haarlemmertrekvaart. Op het kaartje zijn zowel de oude als de nieuwe situatie te zien.

Onderdeel van een reeks kaarten voor de planning van de Haarlemmertrekvaart.⁵ De bovenkant wijst naar het westen. In het midden loopt de trekvaart. Schuin rechts loopt de Kwaaklaan met de toen nog aanwezige kwakel over de Mare/trekvaart. Deze sluit aan op de Broekweg, die met een bocht terugloopt naar de Mare/trekvaart. In het midden is de nieuwe Kwaakbrug te zien. Deze sluit hier aan op de Broekweg, die verder naar links op het kaartje een aansluiting krijgt op het jaagpad dat hier aan de oostkant van de trekvaart is geprojecteerd. Dit jaagpad heet nu de Haarlemmerweg. Het afgesneden noordwestelijkste deel van de Broekweg draagt thans de naam Haarlemmertrekvaart. Het charmant getekende groepje huizen is de buurtschap De Kwaak.

In de overeenkomst tussen Leiden en Haarlem enerzijds en Oegstgeest anderzijds werd bepaald dat de brug door de twee steden zou worden bekostigd en dat deze ook het onderhoud voor hun rekening zouden nemen. Wel zou Oegstgeest vanwege de onderhoudskosten een recognitie van 20 gulden per jaar moeten betalen.

In de overeenkomst werd verder bepaald dat het een *bequaeme brugge* zou worden. De Rijnsburgse metselaar Jan Jansz. Warmoes metselde een stenen brug zonder gewelf, dus blijkbaar kwam er een houten overspanning. Daarbij kan het door de afbraak van de eerdere kwakel vrijgekomen hout zijn gebruikt: in de genoemde overeenkomst is bepaald dat dit door Leiden en Haarlem mocht worden hergebruikt. De afgebeelde 19^e-eeuwse prent is niet meer dan een verbeelding van de kunstenaar. De naam Kwaakbrug is kennelijk ontleend aan de eerdere kwakel.

Een fantasierijke verbeelding van de Kwaakbrug zoals die er tot 1660 zou hebben uitgezien. J.E. Kikkert, Haarlemmervaart bij Poelgeest, Gewassen tekening in Oost-Indische inkt, Leiden, eind 19^e eeuw (RAL, PV 80810).

Al in 1660 is de eerste brug uit 1657 langer gemaakt door hem te voorzien van een middenpijler, waarbij het dek ook breder is gemaakt.⁶ Op onderstaande tekening uit circa 1750 is de situatie van toen te zien.

De Kwaakbrug na 1660 met links een trekschuit en op de brug de jager. Rechts ligt, niet zichtbaar, kasteel Oud-Poelgeest en op de achtergrond ligt Leiden. Detail Jan de Beyer (toegeschreven), Gezicht op Leiden vanuit het noorden, gewassen tekening in Oost-Indische inkt, Leiden 1750 (RAL, PV 1703, detail).

In 1782 is de brug in zijn geheel vervangen.⁷ De nieuwe brug is voorzien van gemetselde landhoofden, vleugels en middenpijler, en een houten brugdek en leuning. De beide landhoofden en hun vleugels werden uitgevoerd in zwaar metselwerk met natuurstenen accenten, evenals de middenpijler. In het westelijke brughoofd is het jaartal ingebeteld.

Als gevolg van het vervangen van andere bruggen over de trekvaart door moderne, is de nu 320 jaar oude Kwaakbrug thans de oudste brug over de Haarlemmertrekvaart.⁸

Op deze foto van blokken hardsteen in het westelijke landhoofd is met enige moeite het ingebetelde jaartal 17-82 te zien (op het ogenblik zit dat achter de tijdelijke damwand). Boven en onder het liggende streepje plachten maand en dag te worden aangegeven; nu is dat niet meer te ontcijferen (foto A.M. van Kampen, 2004).

Op een kaart uit 1810 is qua ligging de situatie van 1657 in wezen niet gewijzigd.

Deze kaart, 150 jaar jonger dan de vorige, is de voorganger van de hedendaagse kadastrale kaarten. In wezen is het beeld hetzelfde als in 1657. De Kwaaklaan heet hier 't Quaak Dijkje, buurtschap de Kwaak is wat groter en kasteel Oud-Poelgeest is zichtbaar. De nu lange Kwaakbrug is duidelijk aanwezig. Detail A. Tolking, Brouillonkaart der landerijen gelegen in de jurisdictie van Oegstgeest en Poelgeest, 1810, NA inv.nr. 219.

In 1810 werd een overzicht gemaakt van de kosten van de bruggen in Oegstgeest. Van de Kwaakbrug werd gezegd dat deze eigendom is van Leiden en geen onderhoudskosten meebrengt, behoudens de recognitie van 20 gulden per jaar.⁹ Deze is dus kennelijk nooit verhoogd.

Bij een onderzoek in 1842 bleek de Kwaakbrug geschikt te zijn voor *Alle Rijtuigen hoe ook belaaaden*.¹⁰

In 1855 is het brugdek vervangen door een dek van ijzeren liggers met een onderdek van gegalvaniseerd plaatijzer. De houten leuning is daarbij vervangen door exemplaren van ijzer.¹¹ Blijkens de foto's uit circa 1900 waren dat ijzeren profielleuning.

De Kwaakbrug vanuit het zuiden in circa 1890. Het in 1872 nieuw aangebrachte ijzeren hekwerk is nog volledig intact. Op de leuning staat vermoedelijk een lantaarn of lantaarnhouder. Detail van een foto uit Fotoalbum Oegstgeest van circa 1890, collectie G.P.I.M. Wuisman.

Zie ook op de voorkant van dit rapport de Prentbriefkaart van de Haarlemmertrekvaart richting Kwaakbrug, gezien vanuit Leiden, GaO nr. G00938, alsmede de foto van kapel en brug op de achterzijde.

In 1962 is het wegdek geheel vernieuwd.

Tot in de jaren '60 van de vorige eeuw bevond de vuilnisbelt van Oegstgeest zich midden in de Broekpolder. Vrijwel dagelijks passeerde de vuilnisauto de Kwaakbrug, hetgeen de conditie daarvan niet ten goede zal zijn gekomen.¹² Hierbij dient wel te worden bedacht dat een vuilnisauto destijds minder gewichtig was dan tegenwoordig.

De Kwaakbrug vanuit het zuiden, in huidige staat. Foto Frits Spijksma september 2004.

In 2007 dreigde de noordwestelijke vleugel te verzakken en in het water te verdwijnen. Als noodoplossing is een ijzeren damwand aangebracht, waarachter ook het eerder genoemde jaartal 17–82 verdween. Ook andere tijdelijke steunmaatregelen werden toegepast.

‘Op 7 december [2010] heeft de gemeente Oegstgeest een inspectie laten uitvoeren aan de Kwaakbrug over de Haarlemmertrekvaart in de nabijheid van de wijk Poelgeest. De rapportage van dit onderzoek geeft aanleiding tot directe maatregelen. Uit het onderzoek bleek dat de staat van de Kwaakbrug, ondanks tijdelijke maatregelen in 2007, in de achterliggende jaren zover is teruggegaan dat het niet meer verantwoord is met gemotoriseerd verkeer over de brug te rijden.’ Aldus een persbericht van 10 december 2010 van de gemeente Oegstgeest.

Conclusie

De Kwaakbrug is heerlijk verwaarloosd. Dat neemt niet weg dat het 18^e-eeuwse muurwerk van de landhoofden met aansluitende kadewanden en de middenpijler nog grotendeels intact is en dat de 19^e-eeuwse leuning nog goed herkenbaar zijn.

Naar mijn oordeel is de Kwaakbrug een fraai voorbeeld van 18^e-eeuwse bouwkunst, met wortels in de 15^e eeuw. De brug draagt bij aan de beleving van de Haarlemmertrekvaart als belangrijke 17^e- en 18^e-eeuwse verkeersader. Daar komt bij dat zij naast de kapel van kasteel Oud-Poelgeest ligt, welke kapel als rijksmonument is aangemerkt.¹³ Daarmee straalt deze plek een stukje cultuur uit dat nog maar op weinig andere plaatsen in Oegstgeest kan worden aangetroffen.

Van belang is tevens dat de brug uniek is in die zin dat zij thans de oudste is die nog over de Haarlemmertrekvaart ligt.

De Kwaakbrug dient in de 18^e- en 19^e-eeuwse staat behouden te worden. Plaatsing op de gemeentelijke monumentenlijst kan daartoe een middel zijn.

¹ Kadastraal bericht 16 december 2010 inzake object OEGSTGEEST C 7512.

² OAR inv.nr. 11, f. 30r.

³ Freek Lugt, *Het goed van Oestgeest*, tweede druk, Ginkgo, Leiden 2010, 149.

⁴ GaO, archief ambachts- en dorpsbestuur 1395-1813, inv.nr. 599. Transcriptie: Carla de Glopper-Zuijderland, *Uit het archief gelicht*, Vereniging Oud Oegstgeest Presenteert oktober 2004, 13-14.

⁵ Fragment A. van der Walle en J. Gerstecorn, *Kaart van de ontworpen trekvaart tussen Leiden en Haarlem*, Leiden 1656, Hoogheemraadschap van Rijnland, inv.nr. 2744, KDTT A-4641.

⁶ Aad M. van Kampen, *De bruggen over de trekvaart en in de trekweg tussen Leiden en Haarlem*, in <http://www.trekvaarthaarlem-leiden.nl>, grp. december 2010.

⁷ OAR, inv.nr. 6173.

⁸ Informatie A.M. van Kampen, e-mail december 2010.

⁹ GaO, archief ambachts- en dorpsbestuur 1395-1813, inv.nr. 604.

¹⁰ GaO, archief van het gemeentebestuur 1813-1930, inv.nr. 1486.

¹¹ Aad M. van Kampen, *De bruggen over de trekvaart en in de trekweg tussen Leiden en Haarlem*, in <http://www.trekvaarthaarlem-leiden.nl>, grp. december 2010.

¹² Correspondentie tussen gemeente en provincie inzake het al dan niet als B-weg aanmerken van Broekweg en Kwaaklaan, GaO 1965.

¹³ M. Laméris, *Mooi gebouwd*, Gemeente Oegstgeest 2006, 138.

Kwaakbrug met kapel van kasteel Oud-Poelgeest rond 1900 (GaO nr. G00072). Kennelijk werd de kapel toen niet meer als zodanig gebruikt maar bewoond door de jager, wellicht de man op de foto, reden waarom men ook wel spreekt van 'het jagershuisje.' Kapel en brug waren door middel van een houten bruggetje met elkaar verbonden. Zie ook de op de voorkant afgedrukte prentbriefkaart.